

Hledání Šlapanické víry: chryzantémy, rituály, paměť

Barbora Lungová, Marta Fišerová Cwiklinski, Nina Grůňová, Lucie Králíková umělecko-výzkumný tým

Průniky vizuálního umění a biologie mají poměrně starší kořeny, než bychom očekávali. Současná pozornost upřená v umění k environmentálním otázkám a ve filozofii k dalšímu posunu pryč směrem od antropocentrismu má nenápadný původ a ne příliš známé průkopníky, o nichž se dozvídáme až v posledních letech díky masivnímu zájmu umělců a filosofů zabývat se agencí zvířat, hub, rostlin, hor a zemských systémů. Šlechtění organismů lidmi zdánlivě do tohoto schématu nezapadá. Projektem posthumanistické filozofie je přece právě emancipační impuls, kterým se „lidstvo“ může pokoušet zbavovat svého zdánlivého panování nad Přírodou: impuls, který nabízí možnosti uvažovat o jiných živých entitách jako o entitách autonomních, entitách se schopností cítit, komunikovat, myslet, jednat.

Používání živých organismů v doméně „vysokého umění“ lze sledovat s poměrně intenzivní frekvencí v posledních dvou dekadách, často v souvislosti s otázkami zabývajícími se autonomií těchto mimolidských entit. Pokud bychom šli hlouběji do minulosti, nacházeli bychom řadu landartových děl rovněž pracujících s organismy, zejména rostlinami. Málokdo ovšem ví, že například průkopník americké umělecké a módní fotografie a kurátor fotografického oddělení v MOMA Edward Steichen (1879–1973) byl specialista na šlechtění okrasných rostlin a jeho ostrožky v MOMA měly v roce 1936 samostatnou výstavu! O tři generace mladším Steichenovým pokračovatelem je americký vizuální umělec George Gessert (*1944), který se zabývá šlechtěním zejména pacifické skupiny kosatců, tvoří autorské knihy inspirované jeho soužitím s rostlinami, jejich pozorováním a šířením. Gessert se také věnoval ve své umělecké kariéře land artu a v neposlední řadě napsal knihu *Green Light* zaměřenou na historii, sociologii, umělecká a estetická kritéria a filozofické aspekty šlechtění okrasných rostlin a průniky vizuálního umění a okrasného šlechtitelství.

Pozornost současného umění zaměřující se se stále vyšší frekvencí na rostliny (a houby), je v souvislosti s převratnými objevy na poli rostlinné neurofyziologie v synergii s ochranou přírody, která bere na zřetel stále zrychlující se vymírání organismů. Existují záchranné programy na konkrétní druhy organismů: v ČR např. programy pro záchranu sýčka obecného, perlorodky říční, hnědáka osikového, matizny bahenní, raroha velkého, koniklece otevřeného, modráska ligrusového, mihule ukrajinské, dropa velkého, užovky stromové, sysla obecného, atd. Stejně tak již zhruba dvě dekády probíhají programy na uchování genetické diverzity krajových odrůd ovocných dřevin: jsou zakládány genofondové sady a někteří pěstitelé se dokonce specializují jen na produkci starých

odrůd (např. Radim Pešek z Bojkovic). Zejména v perspektivě komercializace produkce potravin, patentování genofondu hospodářských rostlin a zúženému výběru domestikovaných odrůd, které jsou komerčně pěstovány, si i ochranáři začali uvědomovat, že nejen to, čemu říkáme „Divočina,“ si zaslouží ochranu.

Stejně tak, jako jsme přišli o mnoho odrůd zeleniny a ovoce, zmizelo ze světa i obrovské množství druhů okrasných rostlin. Jejich šlechtění má historii starou několik tisíc let (růže či kosatce v Mezopotámii a Blízkém východě obecně, pivoňky v Číně, jiriny v Mayské říši), ale exploze nastala v období novověku. Byl zdokumentován zájem anglických tkalců žijících v 18. století o šlechtění karafiátů, pěstovaných těmito chudými řemeslníky u svých domů, kde měli zároveň dílny. Na území Čech existuje téměř stejně stará tradice šlechtění klatovských karafiátů. Boom amatérského šlechtění nastal v 1. pol. 19. století, kdy byly v Anglii, Německu či Francii zakládány okrasné spolky, které vystavovaly šlechtitelské výpěstky svých členů. Druhá polovina 19. století pak přinesla komercializaci a masový konzumerismus i na poli zahradničení. Řada odrůd vyšlechtěných v té době se ovšem nedochovala. Okrasné rostliny jsou totiž spojovány s módou a trendy, často jsou chápány jako „sortiment“ a ten má své životní cykly. Jeho existence závisí na intenzivní lidské péči: zálivce, hnojení, ochrana před škůdci a nepříznivými klimatickými podmínkami. Jsou to kyborgové – kulturopřírodní assembláže násilně přesazeny ze svých původních habitatů a zmutovány tak, že řada z nich by dlouhodobě bez péče člověka nepřežila. Přírodovědec, zabývající se „divoce“ (tj. relativně autonomně) existujícími organismy a ekosystémy patrně řekne, že existujících 100 000 odrůd jednoho druhu kosatce (*Iris germanica*) nemá ve své jednotlivosti biologickou hodnotu. Pro řadu lidí ale tyto odrůdy hodnotu mají – přinejmenším sentimentální. Existuje např. několik mezinárodních spolků pro uchování a udržování genofondu historických odrůd kosatců, které fungují jako záchranná síť pro odrůdy, které zahradníci již

např. pro nemoc, vysoký věk, či jiné nepřízně osudu nemohou nadále pěstovat: spolek jejich odrůdy převezme a najde jim novou zahradu a zahradníka či zahradnici. Stejně tak mají některé botanické zahrady genofondové sbírky zaměřující se na určité skupiny okrasných rostlin (např. sbírka kosatců ve VÚKOZ Průhonice skýtá více než 2000 exemplářů).

Zatímco pro terénního botanika či botaničku libovolná odrůda okrasné rostliny patrně žádná výhra není, pro jistý typ zahradníků a zahradnic může každá odrůda představovat něco jako osobnost. Generace babiček na jihomoravském venkově, kterým je dnes kolem 80 let a které jako jedny z posledních stále kultivují květinové předzahrádky, mluví často o každé rostlině a odrůdě se znalostí toho, jak se chová – jak je odolná, jakou potřebuje péči a pod. U šlechtitelů se vášnivý zájem o jejich květiny může projevat i v názvech odrůd samotných. Patrně je to např. u kosatců, kde je erotizovaná projekce zjevná: růžově kvetoucí kosatce mohou mít jména jako First Girlfriend, Pinup Girl, Just a Kiss Away, Pretty Kitty (!), Marital Bliss, atd.

Ostatné chryzantémy Jana Dvořáka, které jsou předmětem této výstavy, měly od 60. let převážně ženská jména.

Šlechtitelské dílo Jana Dvořáka ze Šlapanic (1924–2006) za života tohoto zahradníka zaznamenalo obrovskou oblibu. Jan Dvořák se specializoval na šlechtění zahradních (venkovních) chryzantém a jeho hlavním cílem bylo tuto květinu zpopularizovat tak, aby bylo snadné její pěstování malopěstiteli a amatérskými zahrádkáři. Dvořák uvádí, že do doby před jeho šlechtěním chryzantémy vykvétaly až velmi pozdě, v listopadu, často až kolem svátku Svaté Kateřiny, a hrozilo tak časté poškození mrazem. Ve svém šlechtění se tedy zaměřoval na to, aby co nejvíce omezil světlocitlivost jím vyšlechtěných odrůd – některé kvetly už v průběhu srpna. Dalším kritériem pro jeho šlechtění byla lepší adaptace odrůd na naše klimatické podmínky a stejně tak barevná, velikostní, i tvarová pestrost květů.

Z velkokvětých odrůd, jejichž šlechtěním ve 2. polovině 40. let začal, se postupně přeorientoval na odrůdy s jinými typy květů a vyšlechtil tak odrůdy s květy kopretinovitými, sasankovitými, či pomponkovitými. Některé jeho odrůdy byly poměrně mrazuvzdorné, jiné bylo třeba na zimu uschovat před mrazem. Jan Dvořák se cíleně vyhýbal šlechtění chryzantém pro řízenou kulturu (tj. ve skleníku, s regulací přísunu světla), která je energeticky velmi náročná a pro malopěstitele nepoužitelná.

Svoje šlechtění prováděl Jan Dvořák v zahradnictví, které bylo nejprve rodinnou firmou jeho otce Tomáše Dvořáka (autora inovativního vytápění skleníků parou). Tato firma byla po komunistickém převratu začleněna do místního JZD a po několika letech převedena do Komunálních služeb. Z dochovalých archivních materiálů vyplývá, že jak JZD, tak Komunální služby neměly pro Dvořákovu práci přílišné pochopení, nicméně ji tolerovaly. Znamenalo to ovšem, že neinvestovaly do infrastruktury zahradnictví, která začala zastarávat. Na konci 60. let dokonce tehdejší státní podnik Sempra nabídl Dvořákovi spolupráci, ale za podmínek, na které šlechtitel nechtěl přistoupit. Na začátku 90. let Jan Dvořák přestal pěstovat chryzantémy na pozemcích Komunálních služeb a využíval už pouze pozemky kolem svého domu, kde nicméně dále pro veřejnost své výpěstky prezentoval.

Během svého života vyšlechtil Jan Dvořák přes 400 odrůd, z nichž kolem 30 přihlásil do Československého státního sortimentu, počínaje šedesátými léty. Napsal řadu článků a uspořádal stovky přednášek po celém Československu (ve své autobiografii uvádí, že některé roky i kolem 40 přednášek ročně). Byl členem National Chrysanthemum Society

ve Velké Británii a korespondoval si i s prezidentem japonské National Chrysanthemum Society. V roce 1962 poskytl květy padesáti novošlechtěnců pro ukázkou ikebany významného, a i dnes uznávaného avantgardního sochaře Sōfū Teshigahary, který založil školu ikebany Sogetsu a předvedl umění ikebany v Domě umění.

Přestože Jan Dvořák byl mezi zahrádkáři pojem a na výstavě ČSZ se do Šlapanic sjížděly davy návštěvníků, z jeho šlechtitelské práce se dochovalo jen velmi málo – pouze útržky dokumentace a rostlinného materiálu. Za záchranu několika odrůd vděčíme zejména paní Martě Fišerové ze ZO ČSZ Šlapanice. Ta v průběhu posledních patnácti let uplynulých od Dvořákovy smrti sesbírala od známých zahrádkářů 18 identifikovatelných odrůd, které uchovává. Jde o odrůdy: Šlapanická Eliška, Š. Katka, Š. oranžové pírkó, Š. Rafa, Š. rudý brk, Š. Naďa, Š. Dana, Š. Heda, Š. Helenka, Š. Vladěnka, Š. Markéta, Š. Magda, Š. Marie, Š. Eva, Š. růžové pírkó, Š. Ludmila, Š. Růžena, Š. Jiřka. Malou kolekci šlapanických chryzantém spravuje Botanická zahrada Praha (8 odrůd poskytnuto rovněž paní Fišerovou), ale žádná další instituce tento genofond zatím bohužel neuchovává. Jeden z pozoruhodných novošlechtěnců vypěstovaných Janem Dvořákem má název Šlapanická víra; je nezvěstná, stejně jako většina ostatních odrůd. Jméno této odrůdy se stalo synonymem i mottem pro název této výstavy i dalšího pátrání. Je to víra v to, že nalezneme další odrůdy, vzpomínky lidí na tyto pozoruhodné květiny, pokračovatele, kteří o ně převezmou péči tak, aby se šlapanické chryzantémy dochovaly pro další generace zahrádkářů, a možná i novou generaci zahrádkářů a zahradníků, kteří podlehnou kouzlu této ne zcela bezúdržbové rostliny a vrátí je na své zahrady, odkud zaznamenaly v posledních dekádách masivní ústup.

Součástí projektu je také výzva: máte-li ještě nějaké Dvořákovy odrůdy, kontaktujte paní Martu Fišerovou z ČSZ Šlapanice nebo Barboru Lungovou z FaVU VUT v Brně.

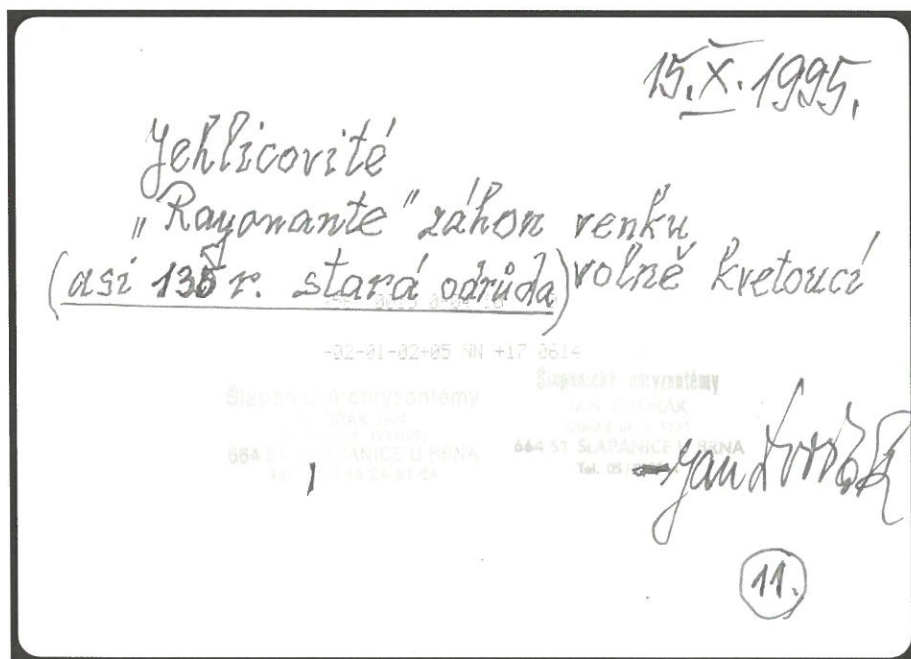
Produkce výstavy
fotografie: Polina Davydenko,
postprodukce videa: Jan Staniczek,

řezané květiny: Marta Fišerová,
korektury: autorský tým, Karel Kuba
a Matouš Hořínek

Dům umění
House of Arts

Projekt je řešen v rámci Specifického výzkumu FaVU-S-21-7349

Dům umění města Brna, Malinovského náměstí 2, 602 00 Brno

5. 11. – 18. 11. 2021